

LUTHERS KRISTUSMYSTIKK – MELLOM ANTINOMISTISK SPIRITUALITET OG FORTJENESTESPITUALITET

Innhold

LUTHERS KRISTUSMYSTIKK – MELLOM ANTINOMISTISK SPIRITUALITET OG FORTJENESTESPITUALITET	1
1.0 Innledning.....	2
1.1 Chalkedonkristologien.....	2
2.0 Antilatamus (1521).....	3
2.1 Latamus og Luther.....	3
3.0 Lov og evangelium.....	5
3.1. Loven	5
3.2 Evangeliet	5
3.3. Forkynnelse – Ordets spiritualitet.....	5
4.0. Guds nåde og gave	5
4.1. Gaven (Donum)	5
4.2. Guds nåde (gratia Dei).....	6
4.3. Hvordan brukes begrepet rettferdighet?	7
4.4. Forholdet mellom Guds nåde og gave	7
5.0 Kristi nåde – Luthers kristusmystikk.....	8
5.1 I Kristus får vi Guds nåde: forsoningen.....	8
5.2 Vi blir forenet med Kristus i dåpen.....	9
5.3 Meritumspititualitet i Antilatamus?.....	9
5.4 Trosdefinisjon hos Luther	9
5.5 Første bærebjelke: Forenet med Kristus får vi imputativ rettferdighet.....	9
5.6 Andre bærebjelke: forenet med Kristus får vi effektiv rettferdighet.....	10
5.7 Guds pakt.....	10
5.8 Ikke sammenblande og ikke adskille	12
5.9 Communicatio idiomatum i Antilatamus	12
6.0. Ikke sammenblande og ikke adskille som nøkkel for å vurdere kristen spiritualitet.	13
6.1 Vurdering av Latamus	14
6.2 Vurdering av Melanchthon og CA	14
6.3. Vurdering av antinomistene	14
6.4 Vurdering av Osiander.....	15
6.5 Vurdering av Konkordieformelen og ortodoksien.....	15

6.6.	Vurdering av Pietismen	16
6.8	Vurdering av lutherforskning i 19. og 20. århundre og Finsk lutherforskning	17
7.0	Impulser for vår tid	17
7.1.	Bonhoeffer: Antinomistene forkynner billig nåde.	17
7.2.	Magnus Malm kritiserer lutherdommen for manglende etterfølgelse.....	18
7.3	Luthers spiritualitet som veiviser for kirken i dag	19
8.0	Oppsummering.....	20

1.0 Innledning

Martin Luther kjempet seg igjennom sin klosterkamp i møte med den skolastiske tradisjonen som hadde en tydelig fortjenestespiritualitet der mennesket måtte gjøre så godt de kunne for å oppnå frelse. Veien ut av fortvilelse over egen synd og mangel på rettferdighet fikk han da han fikk sitt reformatoriske gjennombrudd. Han skriver om det i sin fortale til første bind av hans samlede verker på Latin i 1545:

«...Guds rettferdighet er den rettferdighet som gjør at mennesket kan leve som rettferdig alene som en Guds gave, nemlig ved troen. Når det heter at Guds rettferdighet åpenbares gjennom evangeliet, er det altså den *passive* rettferdighet det siktes til. Med den forbarmer Gud seg over oss og gjør oss rettferdige ved troen».¹

Tilregnelsen av rettferdigheten skjer ved troen på Kristus. Når man er «i Kristus» ved troen skjer det «salige byttet». Luthers spiritualitet hadde sin kilde i kristusmystikken. Et av de skriftene som belyser dette best er *Antilatomo* (1521). Dette skriftet står sentralt i Lutherforskningen og betegnes som et av de viktigste skriftene Luther har skrevet om rettferdiggjørelsen.² *Antilatomo* blir for første gang, i forbindelse med reformasjonsjubileet, oversatt til norsk av Knut Alfsvåg.³

Fortjenestespiritualiteten utfordret Luther i hans klosterkamp og oppgjøret mot Latomo. Den antinomistiske spiritualiteten utfordret Luther på hans eldre dager. De som stod for den, gikk til den andre ytterligheten. De forkynte ikke loven som utfordring til omvendelse og etterfølgelse. I denne artikkelen skal jeg se på hvordan Luthers spiritualitet og kristusmystikk klarer å fastholde lov og evangelium, synd og nåde, frelse og fornyelse uten «sammenblanding og uten adskillelse». I slutten av artikkelen skal jeg se om Luthers spiritualitet kan være en hjelp når det gjelder å vurdere ulike tendenser i den lutherske tradisjon og i vår tid.

1.1 Chalkedonkristologien

Fundamentet for Luthers teologi og spiritualitet er hentet fra kristologien ifølge Johann Anselm Steiger.⁴ Konsilet i Chalkedon i år 451 e. kr. formulerte sin lære om Kristi to naturer i én person mot Nestorius sin tendens til å adskille Kristi naturer og Eutyches sin tendens til å blande sammen de to naturene. Konsilet i Chalkedon lærte at Kristi to naturer eksisterer

«uten sammenblanding og uten adskillelse». På denne paradoksale måten prøvde konsilfedrene å uttrykke inkarnasjonens mysterium ved hjelp av ord og fornuft. Læren om *communicatio idiomatum* (egenskapenes fellesskap eller utveksling) prøver å beskrive at Kristus har to naturer og samtidig er bare en person. De to naturene er delaktige i hverandres egenskaper. Det foregår en utveksling av egenskapene (*idiomata*) mellom de naturene, slik at det som i utgangspunktet tilkommer den ene av dem, også kan sies om den andre. Egenskapene til den menneskelige naturen er f.eks. å bli født, å tørste, å sulte, å lide og dø. Egenskapene til den guddommelige naturen er f. eks. å være skaper, allmechtig, allestedsnærværende, evig og rettferdig. Når det skjer en utveksling av egenskaper mellom Jesu to naturer, kan man si paradoksale utsagn som «mennesket Jesus skapte verden og er allestedsnærværende» og «Gud ble født og lå i en krybbe».

I følge Steiger er læren om *communicatio idiomatum* helt sentral i Luthers teologi. Dette synes blant annet i soteriologien. For det er en parallell mellom den utveksling som finner sted mellom Kristi to naturer, og den utveksling som finner sted mellom Kristus som Guds Sønn og et helt alminnelig menneske som tror på ham. Fordi Kristus er sant menneske, har den menneskelige natur del i guddommelighet i kraft av Kristi inkarnasjon. Menneskets egenskaper (dødelighet, syndighet) blir dermed Guds, og Guds egenskaper (rettferdighet, evig liv) får den kristne del i. Det er dette Luther kaller det **salige byttet**. Tilegnelsen av det salige bytte får vi gjennom Ordet når vi griper det i tro.⁶ Denne delaktigheten i Kristi egenskaper gir imidlertid ikke bare fundament for frelsen, den setter også rammen for fornyelsen. Er vi blitt ett med Kristus, må hans egenskaper også gjennomtrengte våre liv.

Med dette kristologiske utgangspunktet ser vi at foreningen med Kristus er helt essensiell i Luthers spiritualitet. La oss nå se hvordan Luther utlegger denne partisipasjonsspiritualiteten i skriftet *Antilatomus*.

2.0 Antilatomus (1521)

Latomus var en senskolastisk professor ved det teologiske fakultetet i Leuven. Han skrev flere bøker for å gjendrive Luthers lære. Kollegaene i Leuven og i Köln fordømte mange sentrale lærepunkter i Luthers teologi. I banntrusselsbullen mot Luther kommer det fram at paven støttet seg på disse teologene.⁷ Bannlysningen førte til at Luther ble lyst fredløs på Riksdagen i Worms i april 1521. Han ble så satt i beskyttelsesarrest i slottet Wartburg. Mens Luther sitter der og oversetter NT til tysk får han Latomus sin bok 26. mai 1521. Motvillig går han i gang med å svare. Til tross for den skarpe tonen i skriftet, uttaler Luther senere at Latomus var den dyktigste av alle som hadde skrevet mot han. Latomus sitt teologiske utgangspunkt, at det kirken har akseptert ikke skal bli forkastet, er ifølge Luther plausibelt, men galt.⁸ Luther har ikke noe bibliotek å sjekke sitater fra kirkefedrene. 20. juni signerer han sitt skrift som senere har blitt kalt *Antilatomus*. Dette skulle bli et nøkkelskrift for forstå Luthers rettferdiggjørelseslære. Her belyser Luther spørsmål om synd og nåde, lov og evangelium, og frelse og fornyelse.⁹

2.1 Latomus og Luther

Senskolastikerne lærte at mennesket har en fri vilje til å gjøre det som er i en selv (*facere quod in se est*), altså så godt man kan. Når man gjorde det, så fikk man fortjeneste (*meritum*

de congruo). Men denne fortjeneste førte ikke til frelse. Det ville være for nært pelagianisme.¹⁰ Fortjenesten gjorde en rede til å ta imot Guds nåde. Nåden ble sett på som en Guds kraft som strømmet inn i mennesket (*gratia infusa*) og ble en indre kvalitet i menneskesjelen. Nåden helbredet menneskenaturen, og dermed kunne man føre et liv i samsvar med lovens dypeste intensjon, lovens indre ånd, som var et tilleggskrav fra Gud for å bli frelst. Nåden blir sjelens fremste egenskap. Troen ble formet av de gode gjerningene man gjorde (*fides charitate formata*). Dermed blir det en teologi der mennesket gjør så godt en kan, for å fortjene nåden. Og den inngytte nåden gjør at mennesket klarer å gjør mer godt for så å bli frelst. Dette var altså fullt oppnåelig for de aller fleste, mente skolastikerne. Like fullt var dette en fortjenestspiritualitet.

Et sentralt spørsmål for striden mellom Luther og Latomus er om det er synd igjen i et menneske etter dåpen. Latomus støtter seg på kirkefedre som sier at «den som er badet er helt ren».¹¹ Synden blir fjernet i dåpen for kun å etterlate en svakhet, en mulighet til å la seg friste.¹² Dåpen har helbredet menneskenaturen. Der er kun en liten rest av synd tilbake. Den var så ubetydelig at den ikke ble betraktet som synd, men som svakhet. Skolastikerne regnet med at kun noen få lot seg friste til syndige utsvevelser og grove laster ut fra begjæret. Folk flest ble beskyttet av kirken og Vårherre mot slikt begjær.

Luther er enig med Latomus i at Gud tilgir synden helt og fullt i dåpen, men arvesynden er fremdeles til stede. Synden lever fremdeles i de kristne og kan ikke fjernes så lenge de lever.¹³ Det var dette som var kjernen i Luthers klosterkamp. Han hadde funnet rotekte synd i sitt hjerte og klarte ikke å bli kvitt den.¹⁴ Synden etter dåpen er ondt begjær. Syndebegjæret er etter hans oppfatning ikke en nøytral og ufarlig instans. Den er de onde fruktenes kilde og virkelig synd.¹⁵ Latomus har et altfor optimistisk syn på at mennesket og et altfor lettvent forhold til synden ifølge Luther.

Diskusjonen med Latomus i den delen som jeg skal se nærmere på i Anitlatomus, omhandler det problemet at man er både helt ren i Kristus, og likevel kjemper man mot kjødet og må innrømme at «det gode som jeg vil, gjør jeg ikke, men det onde som jeg ikke vil, det gjør jeg».¹⁶ Latomus forsøker å bortforklare at kristne etter dåpen ikke klarer å vinne over synden i kjødet blant annet ved å stille spørsmål om Rom 7 taler om ikke-kristne.

For å forklare hvordan mennesket har fått velvilje (favor) fra Gud og fremdeles kjemper mot synden etter dåpen bruker Luther ordparet *gratia* og *donum* som han finner i Vulgatas oversettelse av Rom 5,15 og 5,17.¹⁸ Rom 5,15 b lyder i Vulgatas oversettelse: «*Gratia Dei et donum in gratia unius hominis Iesu Christi*». NO 1930 oversetter: «Guds nåde og gaven i det ene menneske Jesu Kristi nåde» jfr. gresk: «*ἡ χάρις τοῦ θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῆ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ*». Legg merke til at NO 2011 oversettelsen er friere og setter likhetstegn mellom nåden med Guds gave i Rom 5, 15: «Men nåden, Guds gave, er noe uendelig mye større: Den gis i overflod til de mange på grunn av nåden fra det ene mennesket Jesus Kristus». Denne friere oversettelsen undergraver poenget til Luther at Guds nåde og gave er to forskjellige «evangelie- gaver». Men i Rom 5,17 skiller NO 2011 Guds nåden og gaven ad.

Nåden (gratia) og gaven (donum) kaller han to goder som står imot to onder, henholdsvis Guds vrede og synden som også kalles ødeleggelsen i menneskenaturen. Legg merke til at Luther skiller mellom Kristi nåde og Guds nåde og legger forskjellig betydning inn i dem. Det kommer vi tilbake til nedenfor.

3.0 Lov og evangelium

3.1. Loven

Utgangspunktet er at Skriften behandler vår synd på to måter, en ved Guds lov og en annen ved Guds evangelium. Loven lærer oss to onder som vi sliter med. For det første lærer loven oss at vi er syndere. Arvesynden blir ikke tatt bort ifølge Luther. Menneskenaturen er ikke helbredet ved dåpen. Vi fortsetter å synde. Dette kaller Luther for «et indre onde». Det har vi forårsaket selv. Det Luther kaller for «det ytre onde» er at Guds vrede vekkes når vi synder. Guds vrede fører til død og forbannelse.

3.2 Evangeliet

Gud har en frelsesplan. Han sendte sin Sønn til jorden for oss for å forsonne alt med seg selv. Luther skriver: «Derfor har Gud i sin nåde utsett et menneske for oss som vi kan stole på i stedet for å stole på våre gjerninger.»¹⁹

3.3. Forkynnelse – Ordets spiritualitet.

I Luthers spiritualitet er Guds Ord sentralt. Det er ved forkynnelsen at frelsen tilegnes. «Men evangeliet preker og lærer også to ting, nemlig rettferdighet²⁰ og Guds nåde.»²¹

Når Ordet forkynner at de troendes synder blir overført fra dem og plassert på Kristus, så er det ikke bare en metafor, men realitet:

Og i denne overføringen er ikke bare en ord-, men en virkelighets-metafor. For vår synd blir virkelig overført fra oss og plassert på ham, slik at enhver som ved dette tror på ham, i realiteten ikke har noen synder. De er blitt overført på Kristus og har forsvunnet i ham; derfor fordømmer de ikke den troende mer.²²

Forkynnelsen og mottakelsen av Guds Ord er ikke bare forutsetningen, men den virkeliggjør også frelsen i den troende. Guds ord er Skaperens ord; de skaper det de sier. Prekenen er virkelig den plassen som *communicatio idiomatum* (egenskapenes fellesskap/utveksling) skjer. Det er ved å høre og gripe forkynnelsen i tro at utvekslingen av egenskapene skjer. Menneskets egenskap synd blir utvekslet til Kristus, og Kristi egenskaper som rettferdighet og hellighet blir utvekslet til mennesket. Om du tror det, har du det. Om du ikke tror, har du det ikke.²³

Forkynnelsen er altså avgjørende for å få delaktighet i Jesu egenskaper. Men hva er det vi får? Jo, Guds gave og Guds nåde.

4.0. Guds nåde og gave

4.1. Gaven (Donum)

Gaven er det indre gode, og det går mot ens indre ondskap, menneskenaturens ødeleggelse eller synden. Gaven er rettferdighet²⁴ (iustitia) og tro på Kristus (fides Christi). Den er gitt med det formål å beseire synden (concupiscentia) som er igjen som en ødeleggelse av den

menneskelige naturen. Menneskenaturens ødeleggelse blir helbredet ved gaven og man får en ny rot som har gode gjerninger som frukt.²⁵ Gaven virker i synderen slik at man virkelig blir fornyet (renovatio), for den bytter ut synden med Kristi rettferdighet²⁶ og renses synderen for synd (sanitas iustitiae). Man må ikke bli fornøyd med den påbegynte gaven, men «dag for dag bli mer og mer dradd inn i Kristus slik at vi ikke stopper opp i det vi har fått, men fullt ut blir likedannet med Kristus».²⁷ Her ser vi fellestrekk med den ortodokse theosis- læren fra Athanasius. Helbredelsen av menneskenaturen har startet og vil være delvis så lenge vi er her på jorden. Luther beskriver denne fornyelsen med lignelsen om surdeigen som er skjult i tre mål mel. Den lille surdeigen sprer seg til hele den store deigen (Matt 13.33).²⁸ Troen skal drepe, korsfeste og gjennom ulike prøvelser trene syndens gamle menneske. Et bilde Luther bruker på dette er da Isrealsfolket inntok det lovende land. Kongene ble drept og deres makt knust, men en rest av jebusitter, kanaaneere og amoritter ble tilbake. De skulle ikke herske, men til slutt ved David skulle de bli utryddet.²⁹ På samme måte står gaven synden imot og driver den ut. Gaven er en motgift mot synden.³⁰ De kristne settes i stand til å seire i møte med de større angrepene, mens de som ikke er kristne taper for mindre angrep.³¹

I Antilatamus beskriver Luther hvordan Ånden hersker over kjødet. Men siden kjødet gjør opprør og får Paulus til å synde, så klager Ånden. Luther henviser også til bildet han brukte på Guds gave når han omtaler Ånden: Det er noen hedenske folkeslag igjen i det lovede land. De skal drives ut, men det skjer ikke fullstendig her i livet.³² Det er derfor naturlig å trekke slutningen at Luther identifiserer Den hellige ånd med gaven. Det gjør han også i *Om konsilene og kirken (1539)*.³³ Samtidig fås gaven når vi er forenet med Kristus og får hans egenskap rettferdighet. I Luthers *Fortale til st. Paulus' brev til romerne (1522)* identifiserer Luther Guds gave med både Kristus og Ånden.³⁴

Luther skriver videre at gavens partner er Guds nåde. La oss se nærmere på den.

4.2. Guds nåde (gratia Dei)

Guds nåde er ytre gode som står vreden imot. Guds vrede blir vekket ved at mennesker synder. Guds nåde er Guds barmhjertighet (misericordia Dei) og velvilje (favor Dei). Denne velvillige og vennlige holdningen mot synderen er en holdning som Gud har i seg selv. Når Gud viser sin nåde, får en synder ikke lengre en fiendtlig og vred Gud, men en nådig og velvillig Gud som tilgir syndene. Guds nåde får den effekten i synderen at en kristen får fred i hjertet og samvittigheten blir glad, trygg, fryktløs, takknemlig og lovpriser Gud. Guds nåde er alltid total. Den troende blir benådet fullt ut slik at personen er fullt ut akseptert og får tilgivelse. Luther mener at Guds nåde er et større gode enn gaven, for vreden er et større onde enn synden. Men samtidig er han tydelig på at det går ikke an å ha enten gaven eller Guds nåde, de er ledsagere og partnere og kan ikke adskilles.³⁵

I motsetning til skolastikerne mener Luther at Guds nåde ikke er en egenskap i sjelen. Det er et poeng for han at nåden er et ytre gode som er en egenskap hos Gud. For skolastikerne er nåden en medisin som virker i mennesket for at det kan gjøre gode gjerninger og så bli frelst.

4.3. Hvordan brukes begrepet rettferdighet?

Det er en del forvirrende elementer i *Antilatamus*. For oss som er vant med å skjelne mellom rettferdiggjørelse og helliggjørelse er det viktig å legge merke til at Luther ikke gjør det.

Luther sier at Guds gave er den rettferdigheten som vi får av tro, og den står synden imot og har gode gjerninger som frukt.³⁶ Den er delvis³⁷ og bare påbegynt³⁸, og ikke hel og total slik som Guds nåde³⁹. Den er en indre rot og en indre gave⁴⁰. At rettferdigheten er delvis stemmer ikke med det vi har lært i CA 4. Vi må se nærmere på hvordan Luther bruker begrepet rettferdighet.

I *Talen om den tofoldige rettferdighet 1519* skriver Luther om to forskjellige rettferdigheter vi får del i ved troen. For det første får vi del i Kristi rettferdighet. Denne oppsluker den troendes synder og gjør ham fullt og helt rettferdig ovenfor Gud. For det andre taler han vår egen rettferdighet, som står mot synden og gjør gode gjerninger. Den andre rettferdigheten stammer ikke fra oss selv og er avhengig av den første.⁴¹

Jeg mener å se den samme dobbelte bruken av ordet rettferdighet i *Antilatamus*: «Den påbegynte rettferdigheten var derfor ikke nok for oss om den ikke klistret seg til Kristi rettferdighet og fløt fra den». ⁴² Ved gaven har vi fått del i den påbegynt rettferdighet i oss. Og ved å klistre oss til Kristi rettferdighet får vi del i hans fullkomne rettferdighet. ⁴³

Videre i artikkelen kommer jeg til å bruke begrepet imputativ (tilregnet) rettferdighet om den fullkomne rettferdigheten som vi får ovenfor Gud (coram Deo) når vi er i Kristus. Jeg bruker begrepet effektiv rettferdighet om den rettferdigheten «som står synden imot og har gode gjerninger som frukt», og «likedanner oss dag for dag med Kristus».

Så langt er det ganske greit å følge Luther. Han mener selv at hans lære om synden og nåden, gaven og nåden «... er ren og oppriktig og gripes uten noen vanskelighet, krever ingen distinksjoner, er på en underlig måte tiltrekkende og åpen og åpner hele Skriften.»⁴⁴

Men når man ser nærmere på forholdet mellom Guds nåde og gave blir det med en gang mer komplisert.

4.4. Forholdet mellom Guds nåde og gave

Luther insisterer på to ting når det gjelder forholdet mellom Guds nåde og gave. De skal ikke adskilles, og de skal ikke sammenblandes.

For det første: Guds nåde og gave hører nært sammen og kan **ikke adskilles**. En kristen må ha både Guds nåde og gave. Konsekvensen av det er at man enten har begge eller så har man ingen.⁴⁵ Guds nåde og gave er partnere eller ledsagere (comes).

Luther sier litt ubeskyttet at gaven «skaffet oss Guds nåde».⁴⁶ For dersom gaven ikke rensker ut og bekjemper synden, så har man heller ikke nåden.⁴⁷ Luther har en klar her en klar brodd mot de han senere kjemper mot som han kaller antinomister; de som altså mente at det det var ikke så viktig å kjempe mot synden bare man var rettferdiggjort. At gaven kan tolkes som en betingelse for å få Guds nåde kan tolkes som meritum spiritualitet. Dette skal jeg komme tilbake til nedenfor.

På den andre siden skaffer Guds nåde oss Guds gave: «Denne nåden skaper endelig fred i hjertet, slik at mennesket blir helbredet fra sin ødeleggelse».⁴⁸

Altså så er også gaven uatskillelig fra Guds nåde, og Guds nåde er uatskillelig fra Guds gave. De er partnere og ledsagere.

For det andre skal vi ikke **sammenblande** Guds nåde og gave. Skolastikerne gjorde det da de forestilte seg at nåden ble inngytt i mennesket som en egenskap i sjelen. I praksis ble det da gaven, den effektive rettferdigheten som førte til frelse. Luther klager over dem og sier: «For de tillegger menneskenaturen det som tilkommer Guds nåde, og det er ikke til å bære.»⁴⁹ Luther lager et poeng at «nåden må skjernes⁵⁰ fra gaven, ettersom det er nåden alene som er det evige liv».⁵¹

Da har vi altså sett på gaven og Guds nåde. Og vi har sett på forholdet mellom dem. Det begynner å bli komplisert og vi må holde tungen rett i munnen. Likevel tar Luther enda en faktor inn: Kristi nåde.

5.0 Kristi nåde – Luthers kristusmystikk

Guds nåde og gave får vi på grunn av den ene personens, altså Kristi, nåde (jfr Rom 5,15. 17). Kristus alene (solus Christus) er syndfri og dermed er den eneste av mennesker som er akseptert av Gud. På grunn av dette og «ved hans kors' blod» fortjente Kristus for oss både Guds nåde og gave.⁵² Troen er gitt oss som en gave i Kristi nåde.⁵³ Troen flyter inn i oss fra Kristus.⁵⁴ Hvordan skjer dette? Jo, det skjer altså når evangeliet blir forkynt og sakramentene forvaltet (jfr. 3.3)

Luther snakker ofte om at troen er håndfast. Den griper. Slik som en druknende person griper etter hånden til den som redder ham, slik griper de troende etter Guds hånd som griper dem. Selv om troen griper så har den blitt grepet. Det er ved troen alene at vi kommer inn i *communicatio idiomatum*, eller det salige byttet, og får del i både den effektive rettferdigheten og den imputative rettferdigheten.

I Kristus får vi altså både Guds nåde og gaven. Derfor er Kristusmystikken, at vi er i Kristus ved troen, helt sentral i Luthers spiritualitet.

5.1 I Kristus får vi Guds nåde: forsoningen

Et bilde som Luther bruker ofte på at vi er forsonet med Gud ved å være i Kristus, er at vi ved troen er som kyllinger som skjuler oss under Kristi vinger. Han tenker da at Kristus er en hønemor som skjuler sine kyllinger. Ved at vi er i Kristus så er vi i skjul for Guds vrede; vi får altså Guds nåde. Han bruker et skriftbelegg fra Mal 4,2 for å få fram dette bildet: «det er frelse i dens vinger».⁵⁷ Et annet bilde han bruker er at vi må være i Kristus som er en klippe eller jordhule som dekker for Guds vrede (Jes 2,10).⁵⁸ «Du må bli dradd inn i Kristus, slik Jes 2 [v. 10] sier: "Gå inn i klippen og skjul deg i jordhulen for Herrens vredes åsyn og for hans majestetets herlighet". Men det skriftbelegget som er viktigst i *Antilatamus* er etter mitt syn Rom 8,1: «Så er det da ingen fordømmelse for dem som er i Kristus Jesus».⁵⁹

5.2 Vi blir forenet med Kristus i dåpen

Vi har sett at kjernen av Latomus sin teologi er at i dåpen blir arvesynden så helt utslettet at det ikke er virkelig synd tilbake. Den som er badet er helt ren. Den døptes er ikke lengre en synder i seg selv. Det som tradisjonen kaller en «restsynd» må ikke bli forstått som en synd, men en svakhet, en feil, en mangel. Denne synden skal ikke anses som en synd som må fordømmes. Ånden vil herske over denne synden, utvirke det gode slik at denne synden ikke skal anses som en synd som må fordømmes. For den som er badet er helt ren. Dersom det likevel er en fordømmende synd i en troendes hjerte, da er det et tegn på at Guds nåde har vært forgjeves.⁶⁰

Luthers lære om Guds nåde og gave i Kristi nåde får, etter min mening, fram den bibelske sammenhengen mer sakssvarende. Når man er døpt så er man badet og helt ren. «Alt er tilgitt ved Guds nåde», men ennå må «fjøttene vaskes», for ikke alt er helbredet ved Guds gave. Den døpte og troende er samtidig rettferdig og synder. Ved Guds nåde har man altså en imputativ rettferdighet, og ved gaven har man en effektiv rettferdighet som arbeider på å rense synden ut og bekjemper den.⁶¹

5.3 Meritumspititualitet i Antilatamus?

Vi så ovenfor at Luther sier litt ubeskyttet at gaven «skaffet oss Guds nåde».⁶² Isolert sett kan dette tolkes som meritumspititualitet. Gaven, tolket som effektiv rettferdighet (vi legger av synd og gjør gode gjerninger) fører til at vi blir frelst.

Mange lutherforskere har fått hodebry av at Luther synes å sette opp Guds gave som betingelse for Guds nåde. Dette fikk Ingemar Öberg til å kalle Antilatamus «en gökunge i ett eljest vid denna tid rätt väl ordnat reformatorisk bo»⁶³. Luthers utsagn om at gaven er en betingelse for nåden har vanligvis blitt gått forbi i stillhet hos lutherforskere.⁶⁴

For å svare på om Antilatamus har et drag av meritumspititualitet, må vi gå veien om hvordan Luther ser på tro og det Luther kaller de to bærebjelkene.⁶⁵

5.4 Trosdefinisjon hos Luther

En lutheraner kan bli forundret når man leser at Luther skriver «Tro er altså ikke nok». Men vi aner hvor han vil når han fortsetter «det dreier seg om tro som skjuler seg under Kristi vinger og roser seg i hans rettferdighet».⁶⁶ Troen er ikke en sjelelig substans eller kvalitet, slik skolastikerne tenkte, den er relasjonell.⁶⁷ Troen er der hvis du henger ved Kristus⁶⁸, griper hånden som griper etter din hånd. En tro som støtter seg til, klynger seg til, gjemmer seg i Kristus, er virksom.

Det fører oss til det Luthers i *Antilatamus* kaller de to bærebjelkene. Disse to bærebjelkene har Gud lagt for at den troende skal vite at den synd de gjør, ikke fører til fordømmelse når de er i Kristus.

5.5 Første bærebjelke: Forenet med Kristus får vi imputativ rettferdighet

Den første er Kristus som soningssted (slik det står i Rom 3 [v. 25]), slik at alle er trygge under hans nåde, ikke fordi de tror og har troen eller gaven, men fordi de har den i Kristi nåde. For ingens tro ville bestå hvis ikke den støttet seg på Kristi egen

rettferdighet og ble bevart ved hans beskyttelse. Det er, som jeg alt har sagt, dette som er den sanne tro... som ikke kan tåle å bli skilt fra Kristi nåde og ikke støtter seg på noen annet enn at den vet at den er i Guds nåde og ikke kan bli fordømt, ⁶⁹

Dersom vi tror på Kristus, er vi i ham og hans nåde; det gir oss imputativ rettferdighet. En tilregnet rettferdighet som gjør at Gud ser på oss med velvilje. Vi får Guds nåde. Dermed er det ikke fordømmelse for den som er i Kristus. På denne måten er det riktig at «gaven skaffer oss Guds nåde». Gaven er tro på Kristus. Den som tror (altså har fått Guds gave) på Kristus (er i Kristi nåde) skal ha en Gud som er vennlig stemt (altså får Guds nåde)»⁷⁰. Den første bærebjelken skaffer oss altså imputativ rettferdighet.

5.6 Andre bærebjelke: forenet med Kristus får vi effektiv rettferdighet

Den andre bærebjelken er at når en har mottatt gaven, så vandrer en ikke etter kjødet og adlyder ikke synden. Den første er imidlertid den viktigste og mest robuste, selv om den andre også er viktig, men da i kraft av den første. For Gud har sluttet en pakt med dem som på denne måten er i Kristus, slik at hvis de kjemper mot seg selv og sin synd, så er det ingen fordømmelse for dem. ⁷¹

Den andre bærebjelken handler om å ikke synde. Ved gaven skal menneskenaturen helbredes. Den kristne har en tro som støtter seg på Kristus og han har en rettferdighet som klitrer seg til Kristi rettferdighet og dag for dag blir dradd mer inn i Kristus og likedannet (transformert) med ham.⁷² Gaven rensker ut synden og gjør gode gjerninger. Dermed blir det «slutt på de tilgivelige syndene, eller de skyter i det minste ikke så mange skudd.» Dette skjer «ved at den tro blir gitt som dreper, korsfester og gjennom ulike prøvelser trener syndens gamle menneske».⁷³

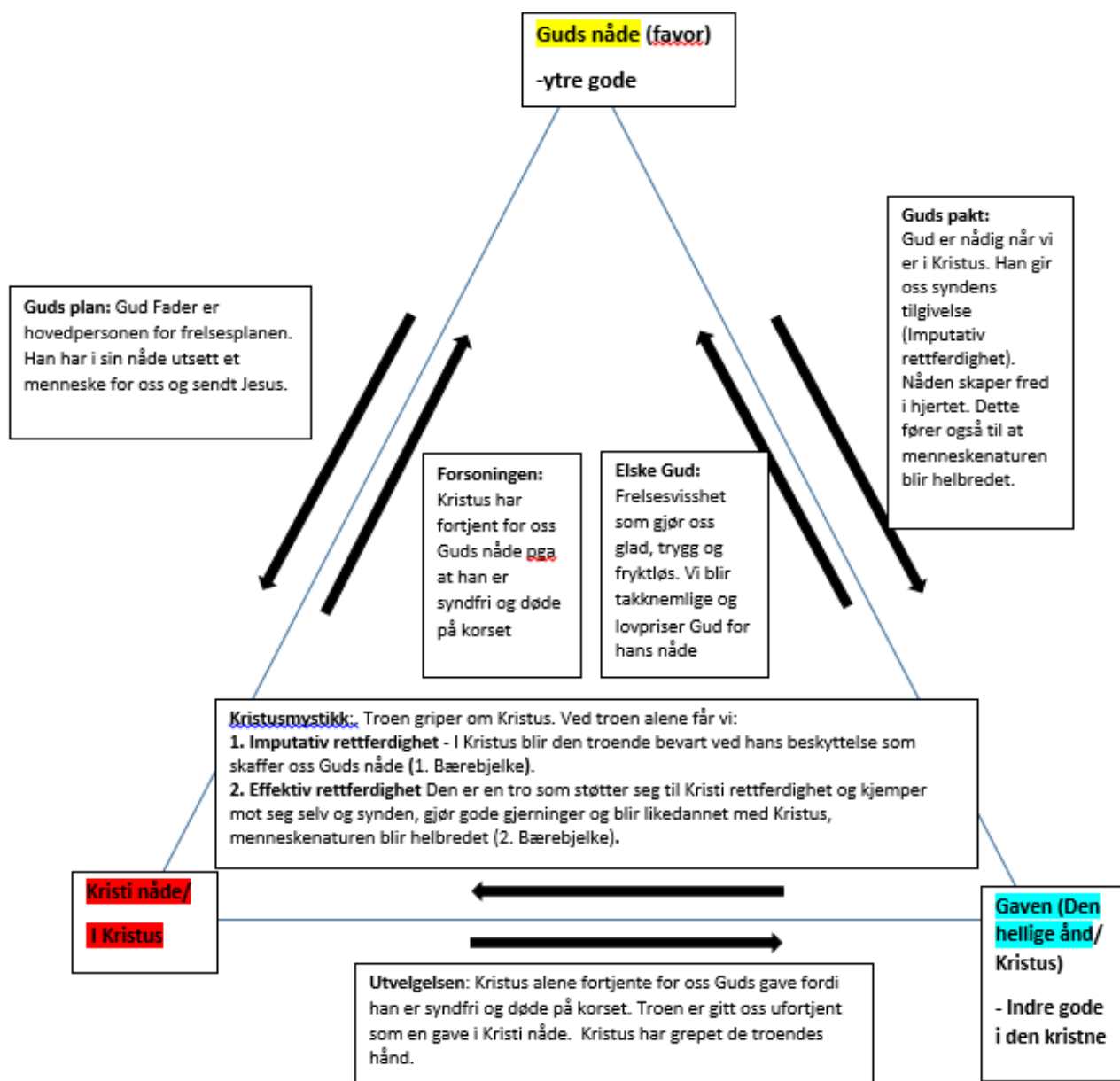
Den andre bærebjelken er altså at man kjemper mot synden og blir mer og mer likedannet med Kristus. Dette svarer til den effektive rettferdigheten.

5.7 Guds pakt

De to bærebjelkene til sammen, at man er i Kristus og får beskyttelse (imputativ rettferdighet) og at man er i Kristus og kjemper mot seg selv og sin synd og blir mer og mer likedannet med Kristus (effektiv rettferdighet), utgjør til sammen Guds pakt. Når man tror så har man alt, både imputativ rettferdighet som gir Guds nåde, og gaven som likedanner oss mer og mer med Kristus (effektiv rettferdighet). Begge de to bærebjelkene over er nødvendige. Men den første er viktigst, men den andre er også viktig. Den andre er viktig, men i kraft av den første.

Trinitarisk modell for Guds nåde og Guds gave i Kristi nåde

Guds nåde og Guds gave i Kristi nåde må ikke adskilles. De tre faktorene relaterer seg gjensidig til hverandre og må ikke sammenblandes. Dersom man tror, så har man alt. Da har man både imputativ rettferdighet (frelse) og man har effektiv rettferdighet (fornylse) samtidig.

5.8 Ikke sammenblande og ikke adskille

Hovedpoenget til Luther i *Antilatomo*s er å ta avstand fra meritumspiritualitet. Guds nåde er noe som Kristus har fortjent for oss, ikke noe vi kan fortjene ved gaven. Dette må ikke sammenblandes. I foreningen med Kristus i troen får vi del i både gaven og Guds nåde. De er uatskillelige slik at Luther også tar avstand mot antinomisme. Her er det læren om *Communicatio idiomatum* som skinner igjennom. I foreningen med Kristus får vi del i Kristi egenskap rettferdighet. Både imputativ, ovenfor Gud, og effektiv i oss.

5.9 *Communicatio idiomatum* i *Antilatomo*s

Et vers Luther siterer flere ganger er 2. Kor 5,21. «Han som ikke visste av synd, har han gjort til synd for oss, for at vi i ham skulle få Guds rettferdighet». ⁷⁴ Det verset beskriver det salige byttet. Luther skriver at vår synd blir virkelig overført fra oss og plassert på Kristus. Gud har gjort Jesus til synd. Der har de blitt fordømt og forsvunnet så har vi fått Guds rettferdighet i stedet når vi er i Kristus. Luther legger vekt på at denne utveksling av synd fra oss til Kristus virkelig har skjedd. Det er ikke bare et bilde, det er realitet. Og det skjedde ved troen. Enhver som tror på Jesus har i realiteten ikke noen synder. De har blitt overført på Kristus og forsvunnet i ham. ⁷⁵

Mot slutten av *Antilatomo*s setter han læren om *communicatio idiomatum* i sammenheng med synd og nåde.

For den som vil diskutere om synd og nåde, lov og evangelium, om Kristus og mennesket på kristelig vis, trenger nesten ikke å diskutere om noe annet enn om Gud og menneske i Kristus. Men da må en være svært nøye med å legge merke til at begge naturene forholder seg til hele personen med alle dens egenskaper, og vokte seg vel for at det som passer bare på Gud eller bare på mennesket, bare tillegges den ene av disse. Det er én ting å tale om den inkarnerte Gud og det guddommeliggjorte menneske, noe annet å tale om Gud og menneske rett og slett. På samme måte er det én ting å tale om synden utenfor nåden, noe annet å tale om synden i nåden, slik at du kan tenke deg **nåden eller Guds gave som innsyndifisert** eller **synden som nådifisert** så lenge vi er her, slik at synden for gavens eller nådens skyld ikke lenger er synd. ⁷⁶

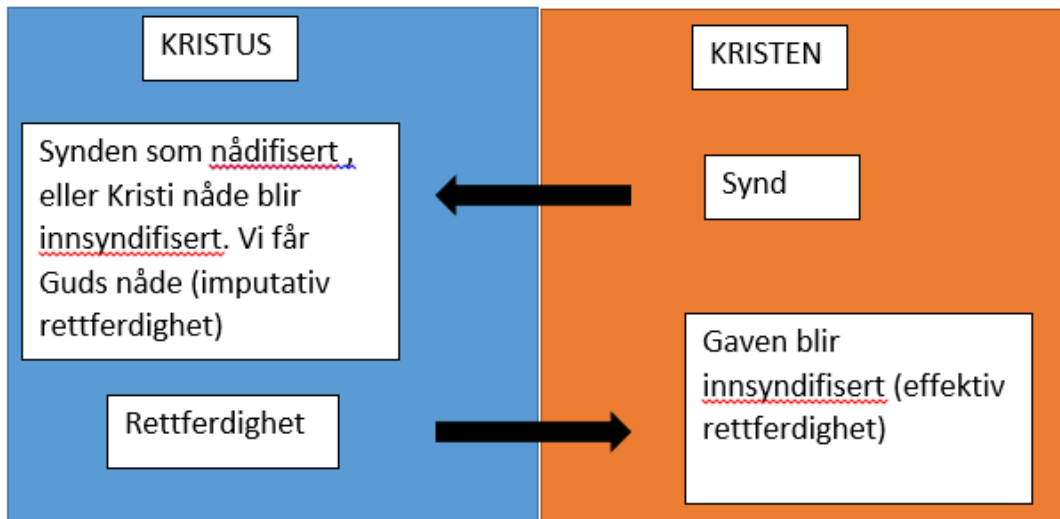
Synden utenfor nåden vil si at man er ikke- troende og dermed er utenfor nåden. Synden i nåden er det annerledes med. Når vi tror og er i Kristi nåde skjer to ting:

1. Når vi er i Kristus, får vi Guds gave i oss og **gaven blir innsyndifisert**. At gaven blir innsyndifisert tolker jeg slik at gaven tar mer og mer synden bort fra oss. Menneskenaturen blir helbredet, vi kjemper mot synden og blir mer og mer likedannet med Kristus. Dette er den andre bærebjelke. Vi får altså den effektive rettferdigheten.
2. Når vi er i Kristus blir **synden nådifisert eller nåden innsyndifisert**. Ut fra sammenhengen er det Kristi nåde det er snakk om her. Synden den kristne har blir

overført til Kristi nåde og forsvinner i ham. Kristus fortjener for oss Guds nåde, eller den imputative rettferdigheten.

Her ser vi altså at læren om *communicatio idiomatum* kommer tydelig frem i Antilatomboken.

Utveksling av egenskaper i Kristus

6.0. Ikke sammenblande og ikke adskille som nøkkel for å vurdere kristen spiritualitet.

På samme måte som Kristi to naturer ikke skal sammenblandes eller adskilles slik vi har sett i Chalkedon-kristologien, har vi sett at Guds nåde og gave ikke skal sammenblandes eller adskilles.

Guds nåde og gave skal **ikke sammenblandes** for da blir det en synergisk semipelagiansk spiritualitet der Gud og menneske bidrar sammen for frelsen. Dette kan kalles delvis en meritumspiritualitet, men til syvende og sist er det likevel en meritumspiritualitet.

Gaven og nåden skal **heller ikke adskilles**. Da ender man opp med enten:

1. En helt ren meritumspiritualitet, ved at man må gjøre gode gjerninger for å få fortjene nåden selv. Man må fortjene Guds nåde ved Guds gave. Eller
2. En antinomistisk spiritualitet: man har Guds nåde og da er det nok. Det å kjempe mot synden og gjøre gode gjerninger er ikke nødvendig, for man har Guds nåde.

Dette grepet vil gjør det mulig å vurdere og kritisere Latomus sin teologi, og jeg skal videre i artikkelen vurdere luthersk tradisjon og si noe om hvordan Luthers spiritualitet kan gi impulser for vår tid.

6.1 Vurdering av Latomus

Latomus lærer at man må gjøre gode gjerninger for å fortjene at nåden blir inngytt (*gratia infusa*) som en egenskap i mennesket. Dermed kan man kritisere han for å *adskille* Guds nåde og gave og ha en helt ren meritumspiritualitet med vekt på gaven. Men dette førte ikke til frelse. Ved å gjøre så godt man kan får man *gratia infusa*, en forvandlingsnåde, som gjør det mulig til å gjøre nye gode gjerninger slik at man blir frelst. Dermed kan han også kritiseres for å *sammenblende* Guds nåde og gave. *Gratia infusa* sammen med gode gjerninger gjør at en blir frelst.

Luther anklager Latomus for å forsøke å forminske synden og dermed «gjør de Kristi nåde til noe billig». Synden gjøres så liten at det er oppnåelig å leve nærmest syndfritt. Latomus har et for lettvent forhold til synden og et for optimistisk syn på mennesket. Luther oppfordrer sin leser til å «gjøre nåden stor». Det vil si å kalle synd det som bibelen kaller synd og ikke tro at man klarer å leve syndfritt, men innse at man har behov for en frelser.

6.2 Vurdering av Melanchthon og CA

Melanchthon skriver i CA VI: «Like ens lærer de at denne tro *bør* bære gode frukter, og at en må bære gode gjerninger som er pålagt av Gud...». ⁷⁸ Luther derimot er mer tydelig og vektlegger at der det er tro følger gode gjerninger. «Å, troen er en levende, skapende, virksom, mektig ting! Den kan ikke annet enn uavlatelig gjøre godt». ⁷⁹ «...dersom det ikke følger gode gjerninger, så er troen falsk og uekte.» ⁸⁰ Det er som om Melanchthons tro på *Communicatio idiomatum*- lærens bærekraft svikter litt når det kommer til etterfølgelsen. Han holder fast på at vår synd blir overført til Kristus slik at vi blir rettfærdige ovenfor Gud (*imputativ rettfærdighet*), men han viser ved sitt «*bør*» at han ikke helt stoler på at vi får del i Jesu egenskap rettfærdighet som gjør oss mer og mer likedannet med Kristus (*effektiv rettfærdighet*). For å bruke terminologien fra Antilatimus; så er Melanchthon sikker på at vi får Gud nåde når vi er i Kristus, men gaven *bør* bare virke. ⁸¹ Melanchthon vektlegger den forensiske rettfærdiggjørelsen (man blir erklært rettfærdig i den himmelske domstolen). Dette fører så til at gaven «*bør*» følge etterpå og den er organisk forenet slik vi har sett i Luthers kristusmystikk. ⁸² Å holde den forensiske rettfærdiggjørelsen sammen med fornyelsen blir vanskelig. ⁸³ Gaven får da en tendens til å bli stående som et isolert appendiks adskilt fra Guds nåde. Fra Augustin til Melanchthon hadde kirken lært at rettfærdiggjørelse var både *imputativ*- og *effektiv rettfærdighet*. Nå ble dette forandret. Rettfærdiggjørelse handler bare om å bli erklært rettfærdig i den himmelske domstolen. ⁸⁴

Dermed er min vurdering at **Melanchthon** og CA har en lettere antinomistisk tendens. Men langt fra så ille som de virkelige antinomistene.

6.3 Vurdering av antinomistene

I blant annet skriftet *Om konsilene og kirken (1539)* ⁸⁵ tar Luther opp kampen mot den antinomistiske spiritualiteten. Antinomisme er en oppfatning der man mener det er unødvendig å forkynne loven for omvendelse eller etterfølgelse. Luther sier at de preker fint om syndenes forlatelse, men sier lite om det nye livet i Kristus.

For de mener at man skal ikke skremme eller bedrøve mennesker, men alltid preke trøstefullt om nåden og syndstilgivelsen i Kristus og for alt i verden unngå ord som dette: Hør nå, du vil være en kristen og er likevel en ekteskapsbryter, en som jakter på horer, et fyllesvin, hovmodig, gjerrig, en ågerkarl, misunnelig, hevngjerrig, ondsinnet etc. Men de sier det slik: Hør nå, er du en ekteskapsbryter, en som horer, en gjerrigknark eller på annet vis en synder, bare tro, så blir du salig; du trenger ikke frykte for loven, for Kristus har oppfylt alt. De er fine påskepredikanter, men slette pinsepredikanter. For de preker ikke ... om den helliggjørelse som Ånden utfører, men bare om Kristi forløsning. For Kristus har ikke bare fortjent *gratiam*, nåden, for oss, men også *donum*, Den hellige ånds gave, slik at vi ikke bare har syndenes forlatelse, men også syndenes opphør. Den som ikke slutter å synde, men forblir i sitt tidligere onde vesen, må få en annen Kristus av antinomistene... Konklusjonen må likevel være at en kristen enten har Den hellige ånd og lever et nytt liv, eller så må han vite at han ikke har Kristus. ⁸⁶

Her ser vi altså 18 år etter at Luther skrev Antilatamus så bruker han fremdeles ordparet nåden og gaven for å beskrive sin teologi. Antinomistene adskiller Guds nåde og gave. De er som nestorianere som splitter opp Kristi person i to separate naturer. De fokuserer bare på nåden, bare på evangeliet. Luther insisterer med sterke ord på at begge deler hører med og ikke skal skilles fra hverandre. Både nåde og gaven har Kristus fortjent for oss. Både loven og evangeliet skal forkynnes.

6.4 Vurdering av Osiander

Rundt 1550 kommer bl.a. Melanchthon i dispuTT med Andreas Osiander. Osiander vektla i sin rettferdiggjørelseslære at den guddommelige natur er iboende en kristen. Han vendte seg mot den antinomistiske tendensen Melanchthon hadde med vektlegging av den forensiske rettferdiggjørelseslæren. Problemet til Osiander er ikke at hans lære var basert på Guds iboethet i en kristen, men på kristologien. Osiander, i motsetning til Luther, delte Kristi menneskelige og guddommelige naturer fra hverandre. Derfor hadde Kristi menneskelige natur bare en underordnet rolle i forsoningen og i rettferdiggjørelseslæren. Kristus var iboende i den kristne kun etter sin guddommelige natur. Osiander lærte at vi blir rettferdige, ikke ved en forsoningsgjerning som skjedde for 1500 år siden, men ved at Kristus som et «indre ord» tar bolig i oss. Osiander vektla den effektive rettferdiggjørelsen med belegg fra Luther, men han blandet det også med spekulasjoner fra Kabbala og mystikken (det indre ordet). ⁸⁷

Osiander blandet sammen gaven og nåden slik at gaven ble en betingelse for Guds nåde. Han får dermed meritumspiritualitet.

6.5 Vurdering av Konkordieformelen og ortodoksien

Resultatet av striden med Osiander ble at Konkordieformelen fortsatte å vektlegge den forensiske rettferdigheten (Guds nåde). Dermed ble det vanskelig å holde fast på enheten mellom den imputative rettferdigheten og den effektive rettferdigheten i rettferdiggjørelseslæren.

Den finske lutherforskeren Simo Paura mener at i Konkordieformelen inneholder læren om rettferdiggjørelsen bare Guds favor, altså imputativ rettferdighet (Guds nåde). Den nevner gaven, men da bare at «troen er en Guds gave».⁸⁹ Gaven blir da en «donum minimum». Gjenfødselen, fornyelsen og Guds iboehet i synderen hører ikke til i læren om rettferdiggjørelsen, slik som hos Luther, men bli en konsekvenser av den forensiske rettferdiggjørelsen. Først etter at man i har troen tilegnet seg Kristi fortjeneste (Guds nåde) så blir den kristne delaktig i Ånden (Guds gave). Dermed blir etterfølgelsen adskilt fra rettferdiggjørelsen med den konsekvens at «Guds gave» blir gjort mindre. Konkordieformelen er derimot tydeligere på at gode gjerninger *skal* følge troen og Guds nåde enn CA.⁹¹ Og den har i tillegg til utsagn om at Guds nåde fører til Guds gave, utsagn om at Guds nåde og gave ikke kan skilles; tro kan ikke finnes ved siden av ondt forsett. «Det finnes ikke noen sann, frelsende tro hos dem som er uten anger og sorg og som har det onde forsett å forbli og holde fram i synden».⁹²

Konkordieformelen fortsetter altså tendensen etter Melanchthon med å vektlegger Guds nåde på bekostning av Guds gave.

Ortodoksien fortsetter den sammen tendensen som vi fant i CA og Konkordieformelen. Leiv Aalen peker på at det kan være et spørsmål om den lutherske ortodoksiens «overbetoning av det objektive» gjør at det «subjektive blir selvstendigjort» i forhold til forlatingsnåden. Det blir altså et slags konkurranseforhold mellom Guds nåde og Guds gave. Ortodoksien la overvekt på Guds nåde til fortrensel for Guds gave. Dette blir bakteppet for pietismen.

6.6. Vurdering av Pietismen

Pietisten Francke legger ikke skjul på at indre forvandling er en menneskelig betingelse for rettferdiggjørelsen. Dermed blir altså Guds gave en betingelse for Guds nåde, og Guds gave og nåde blir blandet sammen. Dette ligner katolsk nådelære, fremhever Leiv Aalen. Forvandlingen er en virkning av en indre forvandlingsnåde og av menneskets egen åndelige aktivitet.⁹³ Det nye livet og etterfølgelsen blir et kjennetegn på om man er i Kristus.

En sentral person i vår nordiske lutherske tradisjon er Pontoppidan. Pontoppidan skriver at helliggjørelse- i vid betydning- «er tre ting som alltid hører sammen: gjenfødselse, rettferdiggjørelse og fornyelse».⁹⁴ I den dansk oversettelsen står det faktisk at de er «uadskillelige»⁹⁵. Når man blir gjenfødt, ved dåp og Ordet⁹⁶, får man en levende tro⁹⁷. Denne troen gjør at Gud skaper nye guddommelige egenskaper i oss som gir fornyelsen⁹⁸ Den vil være delvis, slik som Luther lærer om gaven. ⁹⁹ Troen gir også oss del i rettferdiggjørelsen¹⁰⁰. Pontoppidan spør: «Hvordan kan vi kjenne om vi er gjenfødt?». Han svarer: «Det kan vi kjenne på den alvorlige forandringen i hjertet og de nye nådegavene. Dette gjør oss til merkbart nye og andre mennesker»¹⁰¹.

Pontoppidan er tydelig mot antinomismen. Den som er en ubotferdig synder, som ikke vil omvende seg slik at det ikke skjer forandring har ikke en levende tro, men en død tro, jfr. Jak 2,26.¹⁰² De synder med viten og vilje.¹⁰³ Den levende tro kan vi kjenne på den sterke virkning i hjertet, med kjærlighet til Gud og nesten, hat til synden og seier over verden.¹⁰⁴

Svakhetssynd tolker jeg til parallelt til det Luther skriver om at gaven er delvis. Mens ondskapssynd vil være at man ikke «kjemper mot synden og seg selv», altså har man ikke «den andre bærebjelke» og gaven, og dermed kan man betegne dem som antinomister.

Pontoppidan er tydelig på at en med en levende tro har både Guds gave og Guds nåde. Han har en tydelig budskap om at Guds nåde kan ikke være alene. Fornyselsen må erfares. Vi ser at han legger mer vekt på gaven enn det Melanchthon- tradisjonen har gjort det. Det nye livet og etterfølgelsen blir et kjennetegn for Pontoppidan på at man er i Kristus. For Luther er dette et usikkert tegn. Lovens andre tavle kan holdes like godt av ikke kristne, som av kristne.¹⁰⁵ Derfor blir ikke «de kristnes gode gjerninger» ett av kirkens sju kjennetegn i *Om konsilene og kirken*. Er fornyelsen noe som man kan peke på ovenfor Gud, så blir det et drag av meritumspiritualitet. Det blir altså en tendens til at gaven blir overbetont hos Pontoppidan, eller sammenblandet med Guds nåde, og ikke en uatskillelig partner og ledsager

Luther vurderte Latomus til å gjøre synden mindre enn det Bibelen sier den er og dermed oppnåelig for folk flest. Dermed ble Guds nåde billig. Pietistene gjorde et annet grep. De gjorde synden større enn den trengte å være. I Pontoppidans forklaring til det tredje bud der han slår fast at «dans, spill, drikk, besøk på forlystelsessteder» er syndige laster. Dermed gjorde Pontoppidan synden større enn det bibelske vitnesbyrdet og på den måten fordømte han dem som f.eks. danset og ikke var totalavholdne til å være ubotferdige antinomister som levde i ondskapssynd som skal dø. Her kommer tendensen til meritumspiritualitet enda tydeligere fram.

6.8 Vurdering av lutherforskning i 19. og 20. århundre og Finsk lutherforskning

Luthersk forskning siden slutten av det 19 århundre har vært preget av ny- kantiansk teologi og filosofi. Karakteristisk med denne teologien er den radikale adskillelse av Guds vesen (esse) fra hans virkninger (Wirkungen). Dette betyr enten at bare noen spesielle virkninger (av Gud) eksisterer, eller at Gud på ingen måte er tilstede i virkningene han produserer. På grunn av denne adskillelsen er den teologiske ideen om foreningen mellom Gud og en kristen umulig. Dermed har gaven og det effektive aspektet av rettferdiggjørelsen fortsatt å bli holdt utenfor læren om rettferdiggjørelsen. Gaven har blitt redusert til relasjonen til Gud og tillitten til hans nåde. Den antinomistiske tendensen fra Melanchthon har fortsatt i lutherforskningen til langt ut i det 20. århundre. Den finske lutherforskningen anført av Toumo Mannermaa har fremhevet at Luther holder fast på at Kristus er reelt tilstede ved troen i den troende. Delaktigheten i Kristus gir både imputativ og effektiv rettferdiggjørelse og det fremheves at Luther også bruker begrepet guddommeliggjøring, theosis, om dette. Denne foreningen med Kristus må ikke forstås slik at Kristus og den kristne blir sammenblandet (jfr. Chalkedonkristologien). Min artikkel står i gjeld til den finske lutherforskningen.¹⁰⁶

7.0 Impulser for vår tid

7.1. Bonhoeffer: Antinomistene forkytter billig nåde.

En som har gjort en betydelig innsats for å korrigere den den lutherske tradisjonen er Dietrich Bonhoeffer.

Bonhoeffer bruker begrepet «billig nåde» om en nådeforståelse som bare vektlegger Guds nåde og gjør Guds gave liten. Den billige nåden forkynner tilgivelse, men ikke etterfølgelse. Den rettfærdiggjør synden, ikke det botferdige synderen. Det er ikke så viktig med etterfølgelsen og det å slutte å leve i synd. Guds kjærlighet blir overbetont og Guds hellighet og vrede gjøres liten. Bonhoeffer holder fram at Guds nåde er dyr. Han insisterer på at nåden er dyr, både fordi den kostet Guds Sønnens liv, men den er også dyr for oss, fordi den tar oss inn i etterfølgelsen av Jesus slik at vi kjemper mot synden.¹⁰⁷

Bonhoeffer kjemper altså mot en antinomistisk tendens i luthersk tradisjon som gjør «Guds gave» ubetydelig ved å ikke vektlegge etterfølgelsen som en selvfølgelighet for en kristen. Det interessante er at Bonhoeffer i polemikk mot antinomismen har mange likheter med argumentasjonen som Luther har i polemikk mot Latomus: Synden og vreden gjøres liten slik at nåden kan være billig. Både Luther og Bonhoeffer insisterer på at synden og Guds vrede er et stort problem. Vi skal holde fast på at det Bibelen kaller synd og dermed trenger vi en stor eller dyr nåde. Men det er, som vi har sett også forskjeller mellom antinomisme- og meritumspirualitet.

7.2. Magnus Malm kritiserer lutherdommen for manglende etterfølgelse

Magnus Malm kritiserer Luther i sin bok *Som om Gud ikke finnes (2015)*:

.. den lutherske teologien har gjort «rettfærdiggjørelsen ved troen» til det sentrale innholdet i evangeliet (i motsetning til den felleskirkelige teologien, der Jesus Kristus som person utgjør sentrum)...Den lutherske mistenksomheten mot lovgjæringer har tendert til å gjøre passivitet og motvilje mot åndelig fordypning og radikal etterfølgelse til den dyd¹⁰⁸

Luther viser oss i Antilatimus at rettfærdiggjørelsen ved troen, den imputative rettfærdiggjørelsen, er viktig, men den kan ikke skilles fra etterfølgelsen, den effektive rettfærdiggjørelsen. Malm har rett i at den lutherske tradisjon ikke har klart å holde dette sammen, men som vi har sett klarte Luther det.

Malm påstår at problemet med Luther er at han kretset i for stor grad omkring ordet «alene». Skriften alene, nåden alene, troen alene. Dette kaster et mistenksomhetens skygge over alt menneskelig. Den største lutherske dyden er udugeligheten. Jo mindre jeg kan, og gjør, desto større blir nåden. Løsningen for Malm er å finne i ordet «og» som er kjerneordet i bekjennelsen til Kristus: sann Gud og sant menneske. Da blir ikke det guddommelige og menneskelige spilt ut mot hverandre¹⁰⁹. Malm har rett i at den lutherske tradisjonen har en slagside mot «alene». Luther selv brukte ikke disse slagordene, de stammer fra en senere tid. Vi har sett i Antilatimus at Luther lærer at man ved troen på Kristus har både Guds nåde og Guds gave, både imputativ rettfærdighet og effektiv rettfærdighet! Luther holder sammen Guds nåde og gave. Begge deler hører sammen i Kristus. Begge deler fortjener Kristus for oss. De kan ikke adskilles, og skal ikke sammenblandes. Enten er du troende og har både Guds nåde og gave, du griper Kristi hånd som har grepet deg, lever i etterfølgelsen og gleder deg over nåden. Eller så tror du ikke, og har ingen ting. Derfor treffer ikke Malms kritikk

Luther, men den treffer dessverre den lutherske tradisjonen som har en antinomistisk tendens.

7.3 Luthers spiritualitet som veiviser for kirken i dag

Bonhoeffer og Malm er profetiske røster mot den antinomistiske tendensen i den lutherske tradisjon som vi må ta med oss når vi skal si noe om hvilke impulser Luthers spiritualitet kan gi oss i dag. Vi må ikke gjøre synden mindre enn det Bibelen lærer oss, og dermed gjøre Guds nåde billig. Dette er etter mitt syn en større utfordring for kirken i Norge enn meritumspiritualitet. I det sekulære Norge står Bibelsk etikk og lære om synd i ett press som det kan være fristende å gi etter for. Da havner man fort i en antinomistisk spiritualitet. Gaven som bringer det nye livet i Kristus med åndelige øvelser i kampen mot synden og for nestekjærligheten må ikke adskilles og tones ned. Menneskelige erfaringer skal ikke telle mer enn Bibelens vitnesbyrd om hva som er synd.

Åndelige øvelser som bibellesning, skriftemål, bønn, gudstjenestegåing, retreat, våkenetter og faste skal ikke gjøres med tanke på fortjeneste ovenfor Gud. Det trenger vi ikke, for vi har fått Guds nåde ved å være i Kristus. Men de åndelige øvelsene skal gjøres for å kjempe mot synden og støtte oss til Kristus for å bli mer og mer lik ham.

Vi skal være optimistiske på hva gaven kan utrette i oss. Troen er virksom og utretter gode gjerninger! Gaven, Den hellige ånd og Kristus, råder i oss over kjødet og setter oss i stand til å seire i møte med de større angrepene! Vi er ved dåpen og troen forenet med Kristus og hans gode egenskaper strømmes inn i oss når vi støtter oss til ham og kjemper mot oss selv! Samtidig må vi være realistiske i at vi blir ikke syndfrie på denne siden av døden. Vi må leve i daglig omvendelse. Daglig minne oss på å være i Kristus og la Kristus få være i oss. Guds nåde gir oss syndenes forlatelse, men gaven gir oss syndenes opphør.

I iver etter å ta oppgjør med antinomistisk spiritualitet må vi passe oss så vi ikke havner i meritumspiritualitet. Latomus gjorde synden liten og overkommelig. Det ligger innebygget i vår natur at vi skal fortjene noe. De aller fleste religioner har en fortjenestespiritualitet. Vi må hele tiden minne oss på at ovenfor Gud har vi ingen ting å være stolt over, annet enn å «være stolt av Herren». ¹¹⁰ Den sekulære spiritualiteten i samfunnet utfordrer oss til å gjøre livet vårt til et selvrealiseringsprosjekt. Ved å realisere oss selv får vi verdi i møte med oss selv og våre medmennesker. Det kristne livet handler om overgivelse. Paulus sier: «Jeg er korsfestet med Kristus. Jeg lever ikke lenger selv, men Kristus lever i meg». ¹¹¹ Ved å tro på Kristus, være i ham, så overgir vi oss til ham. Men da får vi til gjengjeld alt!

Vi må heller ikke gjøre synden større enn den trenger å være. Større enn det bibelske vitnesbyrde. Pietistene gjorde det. Konsekvensen av dette erfares når noen sier at de ikke er verdige til å gå til nattverd. Å gjøre gode gjerninger og opphøre å synde er en del av det kristne livet, men det er et usikkert kjennetegn som ikke er så lett å erfare. Vi skal være forsiktig med å bedømme andre, og oss selv, på om vi har en sann tro ut fra hvor syndfri og gode mennesker vi er. En av Åndens oppgave er å vise oss synden. Det gjør at den kristne kan klage med Paulus «Det jeg vil, gjør jeg ikke, og det jeg avskyr, det gjør jeg» ¹¹²

Vi er reelt forenet med Kristus i troen. Men vi skal ikke utviske forskjellen. Den troende er ikke adskilt fra Kristus, men vi skal heller ikke sammenblende Kristus og den kristne. Derfor må utsagn om theosis, Guddommeliggjøring, kvalitetssikres med kristologien fra Chalkedon slik at Kristusmystikken ikke sklir over i det jeg vil kalle mystisisme.

8.0 Oppsummering

Jeg mener å vise ved min gjennomgang av den lutherske tradisjonen viser at det er det er fort gjort å vakle mellom to grøfter. Noen har fått en tendens til meritumspiritualitet ved at man legger for stor vekt på Guds gave eller man blander sammen Guds gave og nåde. Andre har havnet i en tendens til antinomismespiritualitet. Da legger man for stor vekt på Guds nåde og neglisjerer gaven.

Melanchthon var opptatt av å ta avstand fra meritumspiritualitet. Han vektlegge Guds nåde og skilte gaven og effektiv rettferdiggjørelse ut av læren om rettferdiggjørelsen. Dermed fikk han en tendens til antinomistisk spiritualitet.

Osiander og pietismen var så opptatt av å ta avstand antinomismen at de blandet sammen gaven og Guds nåde slik at det ble en tendens til at gaven ble en betingelse for rettferdiggjørelsen.

Luthers kristusmystikk er partisipasjonsspiritualitet. Vi er ved troen delaktig i Kristus og hans nåde. Ut fra Antilatimus-boken har vi sett at han sammenblender ikke, og adskiller ikke Guds nåde og gave. Begge deler får man når man blir døpt, tror, griper og støtter seg til Kristus og er i han. Alt er fortjent av han. Når det går opp for oss hvor stort det er at vi har Guds nåde når vi er i Kristus, fører det til fred, takknemlighet og lovprisning! Er vi i Kristus så har vi alt. For enten har vi alt fordi man tror på Kristus og er i ham (partisipasjonsspiritualitet), eller så har man ingen ting, fordi man ikke tror. Delaktigheten i Kristus får vi i dåpen, men man har ikke delaktighet om man ikke lever i troen; «støtter seg på Kristus», «skjuler seg under hans vinger», og dag for dag blir mer og mer dradd inn i Kristus og likedannet til ham. Vi skal gjør så godt vi kan, men vi får aldri gjort oss fortjent til Guds nåde. Vi skal holde oss til Kristus, bruke hans Ord, høre forkynnelsen, feire gudstjenesten, be uavlatelig, ta imot sakramentene, faste, skrifte, legge av oss synden, gjøre gode gjerninger, men Gud har gjort alt for oss i Kristus og vi kan ikke legge noe til!

En som lever i meritumspiritualitet holder fram at han kan gjøre noe ovenfor Gud for å fortjene, eller være med å fortjene frelsen. Han sier: «Jeg gjør så godt jeg kan, og Gud gjør resten». Den som lever i antinomistisk spiritualitet vil ikke kjempe mot synden og gjøre gode gjerninger. Han sier: «Det er ikke nødvendig å gjøre så godt jeg kan, Gud gjør alt likevel». En som lever i partisipasjonsspiritualiteten, vil si «Jeg gjør så godt jeg kan, men Gud har gjort og gjør alt i Kristus».

¹ Martin Luther, *Fortale til første bind av Luthers samlede verker på Latin*, overs. Inge Lønning (1545), i Verker i utvalgt, bind I, 18

² Asger Chr. Højlund, *Ved gaven helbreder han naturen* (Århus: Forlaget Kolon, 1992), s. 21-23; Ragnar Skottene, *Nåden og Gaven* (Oslo: Solum forlag, 2008), 19-24.

³ Martin Luther, *Skrifter om Kristus, frelsen og kirken*, oversatt av Knut Alfvåg, Sigurd Hjelde og Joar Haga, (Oslo: Luther forlag, 2017). Oversettelsen henviser til sidetallene fra Weimar- utgaven (WA) av Luthers samlede verk, bind 8, 43-128. I denne artikkelen henviser jeg til Weimar- utgavens sidetall.

⁴ Johann Anselm Steiger, *The communicatio idiomatum as the axle and motor of Luther's theology*, *Lutheran Quarterly* (2000), 125-158.

⁶ Det salige byttet heter på tysk *fröhliche Wechsel*. Dette uttrykket kommer fra den tyske folkelige- oppbyggelige versjonen av *Om et kristenmenneskes frihet* (1520) Den tyske versjonen er oversatt til norsk finnes her (09.05.2016): http://www.lutherdansk.dk/ny_side_1.htm#norsk. Den latinske versjonen er oversatt til norsk og finnes i Martin Luther *Verker i utvalg, bind II, Oslo: Gyldendal, 1979. S. 192-234*. På latin heter det salige byttet *Commercium Admirabile*. Men pussig nok bruker ikke Luther dette uttrykket i den latinske teksten. Her heter det: «Her føres nå fram for oss et ualminnelig vakkert skuespill et som ikke bare handler om fellesskap, men om en velgjørende krig og seier, om redning og løskjøpelse.» Skuespill kan også oversettes med skue (Jfr. visjon som er brukt i den engelske oversettelsen; Luther Works (heretter forkortet LW) 31, 351.)

⁷ Exsurge Domine, <http://www.papalencyclicals.net/Leo10/l10exdom.htm> (01.07.2016)

⁸ WA, TR 1, 202 (No. 463) og 4, 145 (No. 4119)

⁹ Højlund (1992) s. 21; LW 32, 135-136.

¹⁰ Bengt Häggglund, *Teologins historia* (Malmö: Gleerups forlag, 1956,1981), 113-114. Pelagius lære ble på kirkemøtet i Efesus i 431 fordømt som vranglære. Han mente at mennesket ved sin frie vilje kan så å si oppnå syndfrihet.

¹¹ Joh 13,10

¹² Højlund (1992), 23

¹³ Skottene (2008), 33

¹⁴ Ole Modalsli, *Evangeliet – Guds kraft til liv* (Oslo: Luther, 1995), 34-36

¹⁵ Skottene (2008), 34-35.

¹⁶ Rom 7, 19

¹⁸ WA 8, 106

¹⁹ WA 8, 111

²⁰ «Rettferdighet» i denne sammenheng blir definert av Luther som «Guds gave» rett etterpå.

²¹ WA 8,105

²² WA 8, 87

²³ Martin Luther, *Om den Kristne frihet, i Verker i utvalg I, 208; jfr. Johann Anselm Steiger, The communicatio idiomatum as the axle and motor of Luther's theology, LQ XIV* (2000), 131 -132.

²⁴ For mer om hvordan «rettferdighet» skal forstås, se punkt 4.3.

²⁵ WA 8, 106.

²⁶ Han har rettferdiggjort oss ved troens gave. Det er en påbegynt rettferdighet (effektiv). Den er «ikke nok om den ikke klistret seg til Kristi rettferdighet og fløt fra den». «Hver gang Paulus med stor omhu preker tro på Kristus, preker han derfor slik at rettferdigheten ikke bare er gjennom ham eller fra ham, men også til ham, slik at han fører oss tilbake til ham og omformer oss til ham og liksom plasserer oss i skjul mens vreden passerer. Han gjør det i Rom 5 [v. 1]: "Vi som er rettferdiggjort av tro (112) har fred med Gud ved vår Herre Jesus Kristus". Tro er altså ikke nok; det dreier seg om tro som skjuler seg under Kristi vinger og roser seg i hans rettferdighet.» (111/112)

²⁷ Ordrett "fullt ut omformet/transformert til Kristus». WA 8,111 In Christum plane transformari. (På grunn av at sitatet står akkusativ skal «in Christum» ikke oversettes i Kristus, men til Kristus.)

²⁸ WA 8, 106-107. 114-115.; jfr Simo Paura, *Christ as Favor and Gift*, i Carl E. Braaten & Robert W. Jenson (red), *Union with Christ* (Michigan/Cambridge: Eerdmann, 1998), 44.

²⁹ Dom 1; WA 8, 68. 110.

³⁰ WA 8, 118.

³¹ WA 8, 123.

³² WA 8, 121-122. Skottene mener at Ånden også er Guds nåde med henvisning til WA 8,71 «Det er altså klart at hele loven er bokstav som slår i hel, mens Ånden som gjør levende, er nåden i tro på Kristus.» Her står

bokstaven for loven, og Ånden for evangeliet og jeg mener derfor at man skal ikke likestille Ånden med Guds nåde. Se Skottene (2008), 143.

³³ WA 50,599-600.

³⁴ Martin Luther, *Fortalen til St. Paulus' brev til romerne* oversatt av Inge Lønning i *Levende Luther* (Drammen: Land og kirke, 1967), 54-55.

³⁵ WA 8, 106-107; jfr Paura (1998) s. 44.

³⁶ WA 8, 106.

³⁷ WA 8, 107.

³⁸ WA 8, 111.

³⁹ WA 8, 106.

⁴⁰ WA 8, 106.

⁴¹ Skottene (2008), s. 98-99.

⁴² WA 8, 111.

⁴³ jfr. Paura (1998), 48. Det er en utfordring at Luther bruker bibelbelegg vi vanligvis tolker til å si noe om imputativ rettferdighet til å gjelde effektiv rettferdighet (Rom 3,21 og Rom 5,1). Dette har fått Højlund til å forstå gaven som den imputative trosrettferdigheten ovenfor Gud. I følge Højlund er det ikke gaven som fornyer mennesket, men fornyelsen er en frukt og følge av troen. Højlund (1992), 50 og 73; jfr. Skottene (2008), 97.

⁴⁴ WA 8,107.

⁴⁵ WA 8, 106 «For det er ingen (om det hadde vært mulig) som ikke hadde foretrukket å være uten rettferdighets-helbredelsen framfor å være uten Guds nåde.»

⁴⁶ WA 8, 106. «For selv med dette rettferdighetens gode hadde vi ikke vært tilstrekkelig glade og hadde ikke lovprist gaven om den hadde vært alene og ikke hadde skaffet oss Guds nåde.»

⁴⁷ WA 8, 107 «Og personen er heller ikke til behag og har heller ikke nåden om ikke gaven på denne måten arbeider på å rense ut synden.»

⁴⁸ WA 8, 106.

⁴⁹ WA 8, 112.

⁵⁰ WA 8, 107. Den norske oversettelsen har valgt å oversette «secernenda» med skilles, men det kan også oversettes med skjernes. Siden Guds gave og nåde ikke kan adskilles, velger jeg her å oversette med skjernes.

⁵¹ WA 8, 107.

⁵² WA 8, 106 og 111.

⁵³ WA 8, 106.

⁵⁴ WA 8, 106.

⁵⁷ WA 8, 111.

⁵⁸ WA 8, 115 «Du må bli dradd inn i Kristus, slik Jes 2 [v. 10] sier: "Gå inn i klippen og skjul deg i jordhulen for Herrens vredes åsyn og for hans majestets herlighet"»

⁵⁹ Brukt f.eks. i WA 8, 114; 8, 117 og i selve eksegesen av Rom 8,1 i WA 8,118

⁶⁰ Modalsli (1995), 34; WA 8, 100.

⁶¹ WA 8, 107.

⁶² WA 8, 106.

⁶³ Sitert i Skottene (2008), 60.

⁶⁴ Paura (1998), s. 58.

⁶⁵ Skottene oversetter med «festningene». Skottene (2008), 130

⁶⁶ WA 8, 111.

⁶⁷ Skottene (2008), 79.

⁶⁸ WA 8, 112 «Derfor skal du ikke støtte deg på den tro du har mottatt, for det er å drive hor, men du skal vite at troen er der hvis du henger ved ham og om ham tenker at han er hellig og rettferdig for deg.»

⁶⁹ WA 8, 114.

⁷⁰ WA 8, 106.

⁷¹ WA 8, 114.

⁷² WA 8, 111.

⁷³ WA 8, 111.

⁷⁴ NO 2011

⁷⁵ WA 8, 87 og 91.

⁷⁶ WA 8, 126

⁷⁷ Jan Olav Mæland, *Konkordieboken* (Oslo: Lunde, 1985), 31

-
- ⁷⁹ Martin Luther, *Fortalen til St. Paulus' brev til romerne*, 54-55.
- ⁸⁰ De Schmalkaldiske artikler XIII, i Mæland (1985), 258
- ⁸¹ Det bør sies at det finnes skriftsteder ført i pennen av Melanchthon som har en sterkere vektlegging av etterfølgelsen f.eks. CA XX, 27 «...det er nødvendig å gjøre gode gjerninger...», og Apol IV, 249 «Død er den tro...som ikke fører til gode gjerninger, levende er den som fører til gode gjerninger»
- ⁸² Til Melanchthons forsvar må det sies at i Fortalen til Romerbrevet når Luther selv på en svært kortfattet måte utlegger ordene «nåde» og «gave» så er det rimelig å tolke at Luther selv legger vekt på at vekt på at nåden er først og den får Gud til å gi gaven. Martin Luther, *Fortalen til St. Paulus' brev til romerne*, i *Levende Luther*,. 53. Kan grunnen til dette være at i en slik kort og folkelig utleggelse så er det ikke plass til å gå inn på å forklare at nåden og gaven ikke kan adskilles eller sammenblandes?
- ⁸³ Hägglund (1956,1981), 230.
- ⁸⁴ Alister E. McGrath *Reformation Thought. An introduction* 4. Utg. (Wiley-Blackwell, 2012), 127.
- ⁸⁵ Martin Luther, *Skrifter om Kristus, frelsen og kirken*, oversatt av Knut Alfsvåg, Sigurd Hjelde og Joar Haga (Oslo: Luther forlag, 2017).
- ⁸⁶ WA 50, 599-600.
- ⁸⁷ Hägglund (1956, 1981), 250-251; Paura (1998), 46; Sol Dec III,2 i Mæland (1985), 454
- ⁸⁹ Sol. Dec art. III, 11
- ⁹¹ F.eks. Sol Dec. Art IV. 14
- ⁹² Sol. Dec art III, 41 og 26
- ⁹³ Leiv Aalen, *Ord og sakrament* (Kristiansand: Universitetsforlaget, 1966), 136.
- ⁹⁴ Erik Pontoppidan, *Sannhet til gudfryktighet*, utgave 1996, www.kirkehistorie.com, 10.10.2016), nr. 464
- ⁹⁵ Finnes på www.lutherdansk.dk (10.10.2016)
- ⁹⁶ Pontoppidan, nr 467.
- ⁹⁷ Pontoppidan, nr 465.
- ⁹⁸ Pontoppidan, nr 466, 470.
- ⁹⁹ Pontoppidan, nr 282.
- ¹⁰⁰ Pontoppidan, nr 480.
- ¹⁰¹ Pontoppidan, nr 469.
- ¹⁰² Pontoppidan, nr 474,475.
- ¹⁰³ Pontoppidan, nr 276-295.
- ¹⁰⁴ Pontoppidan, nr 477.
- ¹⁰⁵ WA 50, 643.
- ¹⁰⁶ For mer om Mannerma og hans disipler se Toumo Mannerma, *Christ present in Faith* (Minneapolis: Fortress, 2005); Carl E. Braaten og Robert w. Jenson red. *Union with Christ* (Michigan/ Cambridge: Eerdman, 1998); Risto Saarinen, *Justification by faith* I Robert Kolb (red), *The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology* (Oxford: Oxford university press, 2014)
- ¹⁰⁷ Dietrich Bonhoeffer, *Etterfølgelse* (Oslo: Luther, 2010), 21-23
- ¹⁰⁸ Magnus Malm, *Som om Gud ikke finnes* (Oslo: Vårt Land Forlag, 2015), s.185
- ¹⁰⁹ Malm (2015), s.189-190
- ¹¹⁰ 1 Kor 1,31
- ¹¹¹ Gal 2,19f
- ¹¹² Rom 7,15